

УДК 81'42:82

ORCID iD 0000-0001-7519-4725

Олена Бровко

КОМПАРАТИВНІ ВИМІРИ ХУДОЖНЬОГО ПІДТЕКСТУ

(Рецензія на монографію: *Фока М.В. Поетика підтексту в літературно-художніх системах Сходу і Заходу. Кропивницький: МПП «Антураж А», 2018, 544 с.*)

Обрана М. Фокою дослідниця проблема диференціації та висвітлення підтексту в поетиці літературного твору відзначається актуальністю. А. Моль послуговується поняттям «мозаїчної культури», яке увиразнює приховані смисли не тільки сучасної естетики, а й власне гуманітаристики, оскільки розрізнені елементи, пов'язані простими, суто випадковими відношеннями близькості за часом засвоєння, за співзвуччям або асоціаціями ідей надають «екрану знань» щільності й компактності. У процесі формування і розвитку теорії підтексту актуалізуються міжdisciplinarnі дослідницькі підходи, адже вивченням підтексту сьогодні займаються літературознавці, мистецтвознавці, лінгвісти, психологи, когнітологи, філософи, культурологи та представники інших галузей.

У вступі подано вичерпну загальну характеристику роботи і зазначено основні вектори наукового пошуку. За твердженням М. Фоки, мета її дослідження полягає у з'ясуванні особливостей поетики підтексту в літературно-художніх системах Сходу і Заходу, визначенні специфіки функціонування підтексту в літературі та інших видах мистецтва.

Методологію роботи пов'язано з інтерdisciplinarnною скерованістю сучасного літературознавства, що вважаємо цілком виправданим, а в межах цієї наукової парадигми представлені основні методи, якими авторка монографії послуговувалася в роботі.

Предметом дослідження в монографії є поетика підтексту, особливості функціонування підтексту у творах художньої літератури та інших видів мистецтва (ораторське мистецтво, театр,

кіно, живопис і музика), залучених з метою компаративного аналізу.

Питання міжмистецької взаємодії постало задовго до введення у науковий обіг поняття інтермедіальності, проте сьогодні воно актуалізується в контексті переосмислення й аналізу художніх творів відповідно до сучасних реалій.

Категорією інтермедіальності в останнє десятиліття активно послуговуються науковці в різних галузях знань. Поняття інтермедіальності увійшло до теоретичного обігу філософії, філології й мистецтвознавства в останнє десятиліття ХХ ст. разом із категоріями інтертекстуальності, взаємодії мистецтв і розвитком міжdisciplinarnних досліджень і культурних студій. Як відомо, під поняттям інтермедіальності в широкому розумінні сприймають наявність у літературному тексті образних структур, які несуть інформацію про естетичні можливості інших видів мистецтва. У ширшому сенсі це — створення цілісного поліхудожнього простору в системі культури (або художньої «метамови» культури). Існує ще одне трактування інтермедіальності, а саме: як особливого типу внутрішніх текстових зв'язків у художньому творі, заснованого на взаємозв'язках мови різних видів мистецтв.

Окрему дослідницьку культурологічну проблему становлять зв'язки літературної та кіноцентричної художньої свідомості, активне засвоєння засобів кінопоетики. Авторка монографії слушно наголошує на специфіці підтексту так званих «синтетичних» жанрів. Показово, що цей синтез відбувався на різних рівнях (від суміші різних жанрів у межах одного тексту аж до поєднання різних елементів мистецтв).

Перший розділ монографії «Підтекст як літературознавча проблема» містить матеріал з теорії підтексту як загальномістецького явища, відрефлектований дослідницею в системі координат теорії літератури і порівняльного літературознавства.

Вихідною тезою М. Фока обирає твердження І. Гальперіна щодо відмінностей між прироцненням смислу та власне підтекстом, що залежить від тезаурусу читача, водночас сприймаючи підтекст не як засіб імплікування інформації, а як його результат. Спираючись на праці І. Арнольд, дослідниця вважає доцільним розрізнення підтексту та імплікації, частково послуговується запропонованою І. Гальперіном типологією ситуативного та асоціативного підтекстів, а також залучає розроблені попередниками моделі вилучення підтексту та аналізу художнього тексту як поля формування підтексту автора, персонажа, читача. Варто зауважити, що тут М. Фока на перший план виводить питальність теорії літератури, розглядаючи підтекст у теоретико-літературній перспективі, формулює власну позицію щодо понятійно-категоріального апарату.

Логічним є прагнення дослідниці подати кореляцію понять імплікації і підтексту. Погоджуюся з М. Фокою щодо актуальної потреби теоретико-літературного осмислення підтексту на різних рівнях, зокрема на рівні порівняльного аналізу виразально-зображальних систем.

Дослідниця наголошує, що в цьому розділі не ставить за мету розглянути проблему підтексту в різних видах мистецтва в діахронії, а зосереджується на його функціональності.

Другий розділ «Поетика підтексту в літературно-художній системі Сходу» присвячено недовомовленості або підтекстовому способу вираження як головному принципу східного мистецтва. Окреслені дослідницею засоби реалізації підтексту демонструють особливості поезики творів Омара Хайяма, Лі Бо, Ван Вея, Мацуо Басьо. Родзинкою розділу є інтерпретація санскритського трактату Анандавардгани «Дгван'ялока», де ґрунтовно описано і значення явища дгвані (прихованого смислу), і способи його творення.

У третьому розділі роботи «Поетика підтексту в літературно-художній системі Заходу» поєднано елементи традиційного літературознавчого аналізу з власними методологічними й методичними пропозиціями автора. Такий підхід уможлиблює дослідження підтексту одночасно в парадигматиці та синтагматиці, що представляє всебічно їх стилістичний потенціал.

Розділ розкриває різні рівні прочитання та сприйняття читачем текстів Е. Гемінґвея «Гори як білі слони», Дж.Д. Селінджера «Вуста чарівні

та зелені очі», Г.Г. Маркеса «Стариган із крилами», «Я наймаюся бачити сни» та В. Шевчука «Жінка-змія».

М. Фока переконливо доводить, що підтекст є не самоціллю, а варіативним художнім інструментом. На матеріалі літературних творів авторка монографії намагається з'ясувати, як саме розгортаються приховані смисли. Підтекст постає як особливий спосіб організації художнього світу, який через систему специфічних засобів виявляє імпліцитні смислові доміанти тексту. Такими маркерами підтексту слугують паратекстові елементи, засоби інтертекстуальності, художні деталі, діалоги, мотиви, образи, антитези, повтори, невербальні компоненти, замовчування як своєрідне втілення авторської свідомості.

Звісно, у другому і третьому розділах монографії є місця, про які можна посперечатися: скажімо, на мою думку, дискусійними є надто широкі хронологічні межі художніх паралелей.

Варто уточнити критерії формування об'єкта дослідження. Обґрунтування М. Фокою корпусу літературних текстів, залучених до наукового дискурсу роботи у статусі репрезентантів художніх систем Сходу і Заходу, на мій погляд, є здебільшого суб'єктивним.

Розглядаючи підтекст як прихований смисл художнього твору, свідомо чи підсвідомо вибудований автором і відтворений читачем, дослідниця доводить, що в процесі декодування прихованих смислів варто відштовхуватися від двох основних позицій: по-перше, якими прийомами (засобами, способами) автор створює підтекст; по-друге, яким чином відтворює підтекстові смисли читач. М. Фока пише про декодування прихованих смислів, тож, мабуть, доречно було б все-таки пояснити, чим відрізняються транстекстуальні коди від власне кодів. Як відомо, поняття *код* усталене в літературознавстві. Р. Барт подає таку типологію кодів: науковий, риторичний, хронологічний, соціоісторичний, комунікативний (або код адресації), символічний, акціональний, герменевтичний. Є й інші класифікації та підстави говорити про генетично-інтертекстуальну основу закодованих смислових доміант.

Проте висловлені зауваження мають характер міркувань стосовно заявленої проблеми та не впливають на оцінку фахового рівня дослідження, що задає новий вектор подальших студій щодо проблем поезики підтексту та інтерпретації явищ літературно-мистецького життя. Монографія М. Фоки «Поетика підтексту в літературно-художніх системах Сходу і Заходу» може бути цікавою літературознавцям, викладачам, учителям української і зарубіжної літератури, студентам гуманітарних і мистецьких спеціальностей.